

Luka Rakojević

Fakultet umjetnosti, Univerzitet Donja Gorica, Crna Gora
luka.rakojevic@udg.edu.me

Ulice Nikšića kao odraz urbanog života i kulture

Rad se bavi istorijom, kulturom i urbanim duhom oslikanim kroz život ulice. Tema je posebno interesantna imajući u vidu da je ovaj grad vrlo značajan kulturni centar u crnogorskim okvirima, a da je njegova storija ispisivana najčešće na neformalan način na ulicama i u kavanama. Obuhvaćen je period od poznih godina XIX vijeka do kraja XX vijeka. Tekst predstavlja svojevrsnu sublimaciju izvjesnih karakteristika urbaniteta koje se tiču različitih aspekata života i djelovanja. Bavi se i vezama ulice i boemskog života ovoga grada, književnim inspiracijama, ličnostima heroja i oridinala koji su sebe utkali u duh mjesta burne istorije i bogate kulture. Obrađena su i pojedina znamenja kao važne tačke i bitni simboli prošlosti Nikšića. Obilje citata i referenci prožima tekst kako istorijskim izvorima, tako i naučno-teorijskim radovima, koji bisocijativno stvaraju integralni pregled života ulice u ovom gradu. Rad pripada oblasti istraživanja urbane kulture i uključuje različite vrste izvora – od naučnih tekstova, preko književnih djela i zapisa putopisaca, do novinskih članaka.

Кljučне riječi: ulica, grad, kultura, istorija, Nikšić

Streets in Nikšić as a Mirror of Urban Life and Culture

The paper deals with history, culture and urban life portrayed through the life of streets. This topic is particularly interesting bearing in mind that this town is extremely significant cultural center in Montenegrin framework. Its story has mostly been written informally, in a street or a café. It covers the period from late XIX century until the end of XX century. The text represents a particular interrelation between certain urbanity characteristics which are connected to different aspects of life and work. It also deals with relationships between streets and bohemian lifestyle of this town, literary inspirations, heroic figures and certain peculiar persons who found their place in the spirit of a place of turbulent history and rich culture. Few monuments, being important stops and symbols of Nikšić past, have also been described. Abundance of quotations and references permeate through the text, covering historical, scientific and theoretical sources and thus allowing us to have an integral overview on the life of a street in this town. The paper belongs to the field of urban culture researchs and encompasses different kinds of sources – from scientific papers and literary works and travelogues to newspapers articles.

Key words: street, town, culture, history, Nikšić

Uvod

Nikšić je teritorijalno bio najveća opština u nekadašnjoj SFRJ. Prema broju stanovnika Nikšić je drugi najveći grad u današnjoj Crnoj Gori. Nakon 1945. godine bio je najznačajniji crnogorski industrijski centar.

Ulica nastaje kao posledica ekspanzije nekog mjesta (Krier 2007, 3). U nikšićkom gradskom tkivu su prve od njih trasirane planom trogirskog inženjera Josipa Sladea, koji je ostavio značajan trag u Crnoj Gori. Njihov nastanak je označio rađanje novog grada, kojim je napravljen otklon od jedva nekoliko krivudavih sokaka koji su spajali mahale. Ritam je promjenjen, polje je dobilo mrežu prema kojoj će oblikovati svoje navike. Taj momenat je zabilježen i u Van Hanovom i Šlipeovom zapisu iz crnogorskih krajeva. Oni prvenstveno Nikšiću daju epitet nesumnjivo najljepšeg grada u Crnoj Gori. Navode da je bio pod turskom vlašću, ali da više ništa ne podsjeća na taj period. Svjedoče da gradom, koji broji oko 4 000 stanovnika, teku čiste ulice i da je varoš bogata drvećem. U tekstu su pomenuti i hotel „Amerika“ i kafana „London“ (Van Han & Šlipe 2008, 64).

Fenomen ulice i opšte karakteristike ulica Nikšića

Mamford potencira da je slika ulice postala nedosledna zbrka nekadašnjih stilova. Ističe i nered, odnosno nesklad u obradi objekata – sudar materijala i načina oblikovanja iz različitih epoha (Mamford 2010, 225). Njihova raznovrsnost u ovom kontekstu ne predstavlja novu vrijednost, već naglašava nedoslednost i neodgovornost prema prostoru.

Mostarski pjesnik Marko Tomaš, koji je posjetio Nikšić, pisao je o *ulicama u koje vrijedi zalutati i u kojima se vrijedi izgubiti bespovratno* (Tomaš 2018, 25–27). Takve su one koje struje kroz ovaj grad. Njima su godine ispisale slojeve značenja. Isti poeta je sročio i stih: „riječi će se rasuti po tvojoj ulici“ (Tomaš 2016, 20). Na pločnicima i trotoarima nikšićkih ulica nastajali su stihovi i proza, kao što su ih divaneći u kavanama sricali ljudi od pera. Te pjesme, priče i romani bili su posvećeni ljubavi, životu, sudbini, gradu i ulicama samim. Nije slučajno Tin Ujević baš u nikšićkom listu *Valjci* 1933. godine objavio pjesmu *Ulica fantoma*. Znao je slavni boem i pjesnik uporedo s gradovima praviti njihove stihovne pandane, pa je njegova poezija i jedan specifičan jugoslovenski itinerar.

Uspomene, događaji, iskustva i zapisi na tim ulicama i o njima čine zajedno jednu metaravan složenog značenjskog aparata koja lebdi iznad njih kao aura što odiše različitim istorijskim slojevima, a njihova kombinacija i složenost daje joj autentičnost i raskoš. Svaki period gradske istorije ostao je kao jedna vrsta zapisa, crtice ili paragrafa u složenoj istoriji glavnih urbanih linija. Nesumnjivo je da „Izgled ulica stvara našu sliku o identitetu nekog mesta“ (Vitelo & Vilkoks 2015, 367). Sa njih se najbolje čita kakva je esencija prostora u kom se nalaze. Tu se manifestuju vrijednosti društva, navike stanovništva i estetika arhitektonske scenografije.

Sve navedeno jasno govori da je vizuelni identitet ulice veoma važan (Stupar 2016, 20). Kuće pored kojih se prolazi, vrata, portali, prozori, balkonske ograde, zidna dekoracija i slični elementi zajedno grade sliku ulice. Nizovi kuća i obilježja na njima daruju percipijentu jasan prikaz grada u kom se nalazi nudeći mu sve u mikrop prostorima i trajektorijama koje vežu određene djelove mjesta. Čoškovi su uvijek izuzetna tema jer se tu po definiciji susreću ljudi, ali se i zadržavaju makar u kratkotrajnoj komunikaciji, uzimajući predah između dnevnih obaveza, ili jednostavno boraveći u eksterijeru, prepričavajući najrazličitije novosti i diskutujući o svemu. Živopisnost ulica povezana je sa duhom grada (Stojanović 2008, 47). One odaju njegov karakter, načine funkcionisanja, ritam i otkrivaju njegovu suštinu. Na njima se odvijaju različita dešavanja koja determinišu auru i specifičnosti urbane sredine u kojima egzistiraju. Svaki čin na prometnoj pozornici ostaje kao trag, kao neka vrsta otiska ili zapisa.

Sistemi ulica u gradovima otkrivaju njihovu koncepciju. One predstavljaju krvotok u organizmu grada. Posebno je zanimljiva njihova sentimentalna istorija, taj nezvanični dio zbivanja koji ih osmišljava, unosi šarm u njihovo postojanje i čini da se pamte.

Ulica je, kao fakat, gledala smrti u lice, ali se okrijepila ponovno postavši društveni centar (Radović 1979, 41). Na njima odavno nema karnevala, ali postoji humor, koji je *vajkadašnja mala urbanišćka tema*. Time se održava njihova vitalnost i živost. Najzanimljivije među ulicama obično nisu najljepše i najurednije. One lijepe su takve i po kiši i uvijek se u njima ogleda život (Bogdanović 1958, 64, 130–132).

Moda s kraja XIX vijeka

Marko Kavaja bilježi detalje s nikšićkih ulica s kraja XIX vijeka. Navodi da je u Nikšić stigla nova moda. *Fiju-fić* i *ro-ko-ko* postali su trend. Bilo je razlike i u stavu – muškarci su se držali ustureno kočeći se, a djevojke su se *uvijale*. Susreti su se obično dešavali na pričestima, jer bi komšiluk opanjkavao djevojke koje su izlazile da se vide sa momcima. Njegovanje brkova voskom i svinjskom masti je bilo manir tog vremena. Šanjo berberin je imao pune ruke posla od stilizovanja mustača i čuba. Bunari su bili zbirna mjesta. Đordije Novaković i Vaso Đurović su bili začetnici dendizma u Nikšiću. Svakodnevno su se dešavale pijanke i kavge, čak i potezanje revolvera. Nakon odvođenja u zatvor pod bedemom, prestupnici su se znali zapiti i sa stražarima. Piše da su se svi oni rasuli po svijetu, a za njima su ostale priče sa ulica (Kavaja 1998, 28–29).

Period ekspanzije industrije

Ulice obično odražavaju prvi projekat (Kaningam 2019, 22). Ovdje se uglavnom zadržala koncepcija Sladeovog plana i raspored kakav je on zamislio. Suočavanje sa ogromnim brojem pridošlog stanovništva koje je privukao i doveo u Nikšić uglavnom rad u fabrikama otvorilo je i nove izazove u urbanističkom smislu.

Prvi broj Nikšićkih novina govori o adresi *Pete proleterske brigade* kao o *ulici bez ulice* jer nije imala asfalt, trotoar i kanalizaciju. Iz istog priloga da se primjetiti i ekspanzija broja stanovnika i njihovo sve veće prisustvo na ulicama (B. K. 1961a, 1). Već naredni broj u tekstu slikovitog naslova *Pobunjene vertikalne grada* donosi priču o Nikšiću koji je postao tijesan sebi (B. K. 1961b, 2). Takva situacija predstavljala je veliki izazov za obuzdavanje i artikulaciju znatno uvećanog broja stanovnika. Iako je sa ove tačke posmatranja postojao rizik od ugrožavanja uskog gradskog jezgra novim zdanjima, to se nije desilo.

Naslovnica broja koji slijedi obilježena je naslovom *Nikšić izrasta u moderan grad*. Upravo iz tog perioda – s kraja pedesetih i početka šezdesetih godina XX vijeka – počinje intenzivniji život i veća gužva na ulicama. Period socijalističke izgradnje i privrednog uspona neminovno je iziskivao reakciju koja je zabilježena i krajem 1961. godine. U članku je napravljena paralela sa predratnim stanjem odnosno 1939. godinom kada je dominantan tip gradnje bio prizemna kuća i kad su postojale samo dvije fabrike – pilana i pivara (Bijele dijagonale 1961, 12). Jedan presjek iz 1961. godine o radovima u gradu svjedoči o osvježavanju ulica. Pominju se adaptirana Gradska kafana koja je postala moderan kafe-restoran, kao preuređeni Bijački savez, takođe, u Njegoševoj ulici; prodavnica obuće Kombinata iz Peći i konfekcija Kluz u Karađorđevoj. Zabilježeno je da su novu uličnu rasvjetu dobile tadašnje ulice Njegoševa, 29. novembra, Moše Pijade i Trg Maršala Tita, kao i da je rekonstruisan uži centar. Pored radova na elektrifikaciji i vodovodnoj mreži širom grada, postavljeni su trotoari u ulicama Moše Pijade, Vuka Karadžića i Njegoševoj (Nikolić 1961, 47).

Komšiluk ili porodica

Karakteristika nikšićkih ulica je bila i bliskost među svim njihovim žiteljima. Ta linija je spajala stanovnike svih kuća i zgrada koje je prate. Vremenom se desilo to da komšije postanu vrlo bliske, analogno rečenici iz knjige *Deca naše ulice*:

„Istina, bili smo, i još smo, jedna familija u koju nikad nije stupio ni jedan uljez; svaki pojedinac u našoj ulici poznaje sve njene žitelje“
(Mahfuz 2013, 7).

Takav odnos je izrodio jednu posve specifičnu fenomenologiju u samom jezgru Nikšića. Familijarni pristup i bliskost prostorno povezanog stanovništva u duhu grada je izgradio jednu vrstu otvorenosti i druželjivosti. Ideja o tome da se čovjek mjeri samo njim samim, te da je susjed poput člana porodice ide u prilog nečemu što bi se moglo nazvati *gradom otvorenog srca*. Gostoprimstvo i toplina domova obojili su i život ulice. Atmosfera se iz kuća prenijela na cestu. Među paralelnim vijencima objekata stvaran je ambijent prisnosti koji je proizveo neposrednost u odnosima među sugrađanima i komšijama koji vremenom postaju prijatelji. Mamford tvrdi da je grad zbir primarnih grupa gdje komšiluk predstavlja specifičnu odliku života (Mamford 2010, 544). Baziran baš na toj karakteristici Nikšić je razvio poseban šarm. Tradicionalno gostoprimstvo i srdačnost utkali su se u genom ovog mjesta i opstali kao zavjet. O tom momentu se nije pričalo i on se nije preno-

sio ni pismeno, ni usmeno, već se stvarao kao jedna vrsta moralnog koda, jednog nasljeđa koje je opstalo u svojoj plemenitosti i odoljelo vremenima sumnje, straha i propadanja vrijednosti.

Prema definiciji, jedinica susjedstva je prostorno-društveni dio grada koji se obilazi petnaestominutnim hodom u kojem vlada kohezija među stanovnicima (Mirkov 2017, 69). Uzeta iz primjera velikih gradova i metropola, ova postavka je primjenjiva na dva načina, te se nikšićko jezgro cjelokupno može posmatrati kao komšijski krug ili se može razmišljati o mikroprostorima oivičenim u nekoliko linija. S toga, logično izgleda ta atmosfera u unutrašnjosti gradskog jezgra.

„Grad duboke duše kuje najiskrenija prijateljstva!“ (Diklić 2014, 551). Nesumnjivo je takav slučaj i ovdje. U biti ovog nekad uzburkanog, nekad usnulog mjesta, nalazi se ta neusahla duša, duh koji ga održava i obnavlja, koji ga drži vedrim, živim i postojanim, koji čuva doslednost njegovih vrednota i koji ga štiti od jednoličnosti i monotonije. Iz takvog neprikosnovenog metafizisa u ovom gradu je nastajalo sve dobro i lijepo, iz tog osjećaja i te pobude stvorena je njegova kulturna istorija, ali i njegova snaga da veže ljude i da uspostavi neformalne i nekonvencionalne nivoe međusobnog ponašanja, kao i da ostane vječno u svima koji iz njega odu. Malo je gradova koji imaju tu moć. U ovom se ljudi bave njim zbog etike, zbog radoznalosti i zbog privlačnosti koju osjećaju.

O jednom oriđinalu

Sunce je ovdje često značilo da se javni prostor za nekolicinu ljudi pretvara u trajni ili privremeni dom. Na nikšićkim *džadama*, kako je ovdašnji izraz za ulice, obitavali su mnogi – od oriđinala do doktora nauka. Na njima bi svako našao mir ili nemir po sopstvenoj potrebi i mjeri. Jedan od autentičnih likova nosio je nadimak baš po tom odomaćenom sinonimu. Tako je i zapamćen – kao Jovo Džada. Život je proveo pod vedrim nebom obavljajući posao nosača. Smatra se da je taj poziv izabrao i iz želje da posmatra i promišlja život. Bio je nezaobilazna *maskota* Trga slobode i okolnih ulica, s vedrim pogledom na svijet i željom da oraspolaži ljude oko sebe. Naslonjen na kolica promatrao je ritam grada. Osjetivši amalovu narav dva psa su našla utočište u njegovom društvu, a on ih je prisvojio i nazvao imenima Trum i Ajk. Volio je provoditi vrijeme u *siestama*, razmišljajući o ponekoj zapisanoj misli. Imao je svojevrсну mudrost i lucidnost koju samo život na ulicama podariti može. Kao čovjek koji je odživio svoj vijek na cesti, svaki sunčani dan smatrao je praznikom (Đurović 2010, 15–18). Romantičnu sliku o gradskom beskućniku upotpunjava činjenica da je znao Šekspirove i Šantićeve stihove, a njihove autore je familijarno nazivao Viljem i Aleksa. Kad je preminuo, gotovo cijeli grad je došao da ga isprati na Cetinje odakle su njegovi – Borozani, a njegov uplakani drug i kolega Čale ostavio je na kovčeg 20 000 dinara koje mu je bio dužan, a nije stigao da mu ih vrati za života (Nikolić 2010, 14).

U knjizi u kojoj piše da je nadimak bitniji od pravog imena, jer u njega čovjek sav stane i jer je njime odmjeren, posebno mjesto zauzima lik nazvan Džada. Kao potvrda i otklanjanje sumnje na koga je referisano, on u jednom momentu, pril-

ikom razgovora o поезiji, vikne: „Daj mi Vladiku ili Aleksu“ (Bošković 1991, 33, 41, 51).

O nazivima ulica

Gradske ulice u procesima kroz koje jenjava njihov identitet počinju da liče formom, pa čak i imenom. Poglavlje o njihovom imenovanju nije konačno ispisano (Bobić 2019, 54, 66). Određivanje naziva uvijek je povezano sa određenim ideološkim tendencijama.

Gradska mapa je obilježena imenima koji u čitaočevom dešifrovanju dozvoljavaju ili čak iniciraju kreiranje određe verzije istorije (Bobić 2019, 170). Zbog toga se važnost pridaje i imenovanju određenih segmenata urbanog prostora.

Imena ulica čine *simbolički aparat* kojim se prezentuju države. Ti nazivi predstavljaju vid memorisanja i slavljenja vrijednosti društva. Nekadašnje imenovanje ulica u skladu sa lokalnim karakterom kao *ulica dječaka koji piški* vremenom je preraslo u izvanredan prostor političke manipulacije (Stojanović 2008, 76–77). Njihovi nazivi su iskorišćeni za slavljenje određenih ideala koji se smatraju ključnim za identitet u određenom trenutku istorije. Oni su orijentiri i nosioci simbola. Dekor ulice egzistira uporedo sa nomenklaturom koja u *simboličko-memorijalnoj konstrukciji služi izgradnji identiteta*. Odionimi i hodonimi, odnosno komemoracija u urbanoj toponimiji (Radović 2013, 16, 27), čine čuvarе sjećanja na znamenite ličnosti, grupe ljudi i odnose među gradovima i državama ili potenciraju njihov prostorni objektivitet. U Nikšiću nose imena: heroja iz oslobodilačkih ratova – crnogorsko-hercegovačkih ratnika i partizana, drugih značajnih i znamenitih ličnosti vezanih za istoriju ovih prostora, gradova i geografskih pojmova okolnih zemalja ili prostornih determinanti koje ih bliže određuju. Milan Dugo Krivokapić je svojevremeno ime Skadarske ulice uvijekovječio aformizmom kad je referišući na blizinu nedovršenog objekta Doma revolucije rekao da ga grade kao Skadar na Bojani.

Ulica Narodnih heroja

U jednom od svojih majstorskih *žongliranja* Božo Koprivica pravi skicu jednog uskog dijela grada određenog dvijema ulicama (Narodnih heroja i Karadorđeva) i presječenog jednom ulicom (Vardarska). Pominje kuće Adžajlića i Šućura, česmu doktora Keslera, tako u narodu nazvanu jer se nalazila ispred kuće u kojoj je živio, štampariju, vatrogasnu garažu, kuću Ivovića iz koje dopire miris pržene kafe, kuću Miljanića i djelo Voja Stanića na prozoru – ispis firme i prvi rad koji je slikar prodao, staklo u radnji Jošanovića i svoju mansardu (Koprivica 2018, 388). Taj kroki izveden na jednoj stranici otkriva raznovrsnost i punoću života na ovom prostoru. Valjda u manjim gradovima svaki ćošak ima svoju priču. Slojevitost događaja im daje epitete kulturnih mjesta za urbano stanovništvo. U ovom pojasu se nalazi taj suštinski istorijski blok gradskih linija. One tvore dio starog jezgra, pa su i njihova znamenja bogatija i interesantnija od onih djelova koji imaju novije ulice.

Ulica Narodnih heroja pruža se od zgrade opštine do Bulevara Vuka Mićunovića. Nastavljajući se preko bulevara u Ulicu Gavrila Principa vodi pravo do podnožja gradskog bedema. Jedan od simbola prošlosti u ovoj ulici je pomenuta stara gradska česma koja se nalazi na trotoaru. Duž ove ceste smještena je škola Olga Golović. Nedaleko od nje, pri kraju ulice koji gravitira ka bulevaru, nekada je bio i bioskop *Napredak*. Mirko Kovač bilježi sjećanje na kino u čijem foajeu su bile slike Grete Garbo, Ave Gardner, Klarka Gejbla i Garija Kupera (Kovač 2001, 20–25). Takođe, na jednoj od fasada stoji spomen-ploča koja je svjedočanstvo o tome kako su nikšićki skojevci likvidirali okupatorskog špijuna žandarma Košaka 7. novembra 1941. godine. Najpoznatiji nikšićki pank bend *Društvo skrivenih talenata* opjevao ju je kroz refren: „Ponosna je moja Ulica Narodnih heroja“.

Vrlo je zanimljiva priča koja je kao znamen dobila spomen-obilježje. Franjo Košak je doveden u Nikšić 1938. godine kao progonitelj komunista. U ovom gradu on je obilazio kuće zajedno sa karabinijerima i hapsio ljude. Novembra 1941. godine odlučeno je da se likvidira. Student prava Dragomir Gigo Cerović i maturant Miljo Milatović su izvršili tu akciju. Kao oružje su im poslužili dva noža i vojnički pijuk. Po izvršenju zadatka razoružali su ranjenog žandarma. Filmski zaplet se desio u onom momentu kad je naišla italijanska patrola. Ipak, njih dvojica su se snašli tako što su glumili pijanice koje teturaju ulicom i pjevaju italijanske pjesme. Tako su se izvukli iz ove situacije. Nakon nekoliko dana uslijedila je Košakova sahrana, a građani su iz kuća gledali sprovod gosteći se pićem (Perović 1961, 2). Vijest o likvidaciji je i u okolini Nikšića prihvaćena s oduševljenjem (Marković 1987, 160).

Karađorđeva ulica

Karađorđeva ulica je bila izuzetno značajna za nikšićko ugostiteljstvo. Svojevremeno je brojala tri hotela. Ovaj krak koji vodi do glavnog gradskog trga prolazi i pokraj kuće Mekića – jedne od najstarijih u gradu. Istorija ove ulice vezana za Drugi svjetski rat da se pročitati sa dvije spomen-ploče koje se nalaze na objektima u njoj. Na kućama uz dva različita trotoara nalaze se znamenja o zatvoru, odnosno o jednom diverzantskom činu. Duh ove spojnice između trga i bulevara čine kafane.

U hotelima koji su radili prije Drugog svjetskog rata funkcionisali su *panzioni mediteranskog tipa*. Evropa, Nikšić i Bristol su predstavljali specifične ugostiteljske objekte. Pored njih, u ulici koju su građani zvali i Niković zbog imućne porodice kojoj je pripadalo devet kuća u njoj, nekada je radila i radnička čitaonica u kafani Pera Pejaka. Na uglu sa Vardarskom bile su kafane *Stari grad* i *Pod lozom* (Vujačić 2004, 27–32, 37).

Jedno znamenje vezano za NOB govori o tamnici za partizane i rodoljube koja je tu bila smještena od aprila 1942. do aprila 1944. godine. Iz tog zatvora je 22. juna 1942. godine pobjeglo pet, a 15. aprila 1943. godine 39 ljudi.

Jedno svjedočanstvo iz zatvora govori da su uhvaćeni smješteni u zloglasnu ćeliju Volat gdje su ranije u mukama preminuli Vojo Deretić i Branko Višnjić. Put do kazamata je bio dugotrajan, a da se dodatno pamti postignuto je prebijanjem i ponižavanjem (Maksimović 1983, 25–28).

Zatvorenici su prkos pokazivali pjesmama. U nekadašnji podrum za piće hotela „Evropa“ hrana, duvan i vijesti Radija Moskva, Radija London i Slobodne Jugoslavije dobijali su preko prijatelja stražara. Tako su se i povezali sa partijskom ćelijom u gradu od koje su zatražili određeno oružje i alat (Maksimović 1983, 39–40, 45). Znajući da je prošlog proljeća upravo odatle pobjeglo pet na smrt osuđenih partizana, zatočenici su planirali bjekstvo. Njih dvanaest je u prvom bijegu uspjelo da pređe žicu kojom je teritorija bila opasana. Naime, ostali su vidjeli italijansku stražu i primirili se čekajući bolju priliku da umaknu. Konačni epilog bjekstva je bio 35 preživjelih, ostala četvorica su uhvaćena i strijeljana pod Trebjesom i u Brezoviku (Maksimović 1983, 70).

Za hotel „Nikšić“ otvoren 1903. godine od gostionice braće Makrid (Rovčanin 2018, 739) važna su dva događaja s početka 1940-ih. Naime, u tom ugostiteljskom objektu je prenoćio kralj Petar II Karađorđević prije nego što je napustio Jugoslaviju (Radonjić 2018, 738). Drugi važan istorijski momenat predstavlja spomen-ploča koja svjedoči o interesantnoj ratnoj priči iz Nikšića vezanoj za Luja Daviča. Porijeklom iz sefardske porodice, Davičo je rođen 4. juna 1908. godine u Beogradu. Institut *Žak Dalkorza* završio je 1930. godine. Bio je baletski igrač, koreograf, kompozitor i pedagog u muzičkoj školi i na muzičkoj akademiji. Obilazio je pješice makedonska sela kako bi izučavao njihove igre i pjesme. Drugovao je sa crnogorskim studentima, prije svih sa Ilijom Erbezom, što ga je i dovelo u Nikšić (Šakotić 1961, 2). Njegov prijatelj student i šahovski prvak ga je kasnije povezo sa vlasnikom hotela „Nikšić“ Milom Makrid. Davičo je bio obrazovan, govorio je francuski i druge jezike (Brajović 2019, 138). Prije rata je pristupio tada ilegalnoj KPJ, a nakon okupacije 1941. godine prešao je u Podgoricu gdje se priključio Narodnooslobodilačkom pokretu. Narednog ljeta 26. juna 1942. godine u Nikšiću izvodi diverzantski čin koji ga je koštao života. O tom događaju Božo Koprivica piše: „U kući Đorđa Makrida, u mojoj ulici, nalazio se hotel *Nikšić*. Luj Davičo, muzičar iz Beograda, član KPJ, u njemu je radio 1942. kao konobar; aktivirao je bombu i ubio nekoliko fašističkih oficira. Streljan je istog dana“ (Koprivica 2018, 118). Ostaje upamćeno i da je ovaj hrabri mladić, odmilja zvan Lújo (kao nadimak od imena Luka), (Brajović 2019, 14) krijući građanima dijelio hranu iz italijanske menze. Kao odmazda za njegov čin desilo se strijeljanje partizana pod Trebjesom (Šakotić 1961, 2). Beogradska baletska škola, osnovana po oslobođenju 1947. godine, od 1960. godine nosi ime Luja Daviča. Ispis sa njegovim imenom nalazi se i na jednom od krugova na spomeniku ispod Trebjese. Njegov čin ostaje upamćen kao rijetko odvažan vid otpora okupatoru. Postoji više verzija i interpretacija njegovog čina, a Saša Brajović koja ga je svojom knjigom otrgla od zaborava motive opisuje ovako: „Atentat nije izveo iz očajanja, ni zbog direktive, sigurno ne iz želje da ubija. Počinio ga je zato što nije želeo da bude uhvaćen i sproveden na stratište bez otpora i borbe. Izvršio ga je u ime posvećenosti partiji čiji su ga članovi prihvatili kao umetnika i Jevreja, spasli 1941, i bili posvećeni borbi protiv fašizma. Ali nije ga izveo zato što mu je tako bilo naređeno. Izvršio ga je u ime antifašizma i borbe za slobodu, žrtvujući sebe, zato što je bio junak“ (Brajović 2019, 160).

Ulica Novaka Ramova

Drugi ćošak trga sa najprometnijom gradskom saobraćajnicom spaja Ulica Novaka Ramova. U ovoj ulici kao amblem stoji očuvana jednospratnica iz 1910. godine, koja je mijenjala namjene, a danas je kafana. Ova kuća pamti i nekadašnji šah-klub koji je gostio velike majstore ove igre među kojima su bili i upravnici pozorišta Niko Pavić i arhitekta Đorđe Minjević (Minjević 2008, 82–83). U vrijeme funkcionisanja Kluba kulturnih i javnih radnika u ovom objektu, pojavljuje se u štampi opisana scena kao jedan kratak fragment koji govori o životu tog vremena. Mladić šeta i nailazi na papirnu kesu, udari je nogom; zatim se uhvati za stopalo, jauče i psuje. Iza tadašnjeg ćoška ove kuće čuje se kikut klinaca koji su smislili tu podvalu (Čolović 1961, 4–5).

Nekoliko desetina koraka dalje nalazi se kuća na kojoj je spomen-ploča kao dokaz da je u njoj nekada bila gimnazija. Dugogodišnja ideja artikulisana je 14. avgusta 1913. godine u vidu molbe upućene ministru prosvjete i crkvenih djela Mirku Mijuškoviću od strane odbornika opštine. Odgovor je stigao 3. septembra i donio vijest da je to pitanje riješeno. Posljednjeg dana istog mjeseca za profesora i upravitelja izabran je Mihailo Bukvić. Škola je svečano otvorena 21. novembra 1913. godine u kući koju je opština zakupila od Vuka Krivokapića. Zanimljivo je pomenuti da je dio svog radnog vijeka tu proveo i Ilija Šobajić koji je premješten u novoosnovanu nikšićku gimnaziju 18. januara 1914. godine (Šakotić 1996, 229–236).

Pjesnik nikšićke džade 1957. godine zapisuje stihove: „Ulica Novaka Ramova / Lipe, djevojke, jun. / Svuda je Nikšić čaroban, / Ali je najljepši tu“ (Nikolić 2010, 98).

Manastirska ulica

Manastirska ulica vodi od trga ka Sabornoj crkvi. Nosila je različita formalna i neformalna imena. Bila je Katinska po glumici Persi, zatim Pic-mala zbog kupleraja koji je za vrijeme Drugog svjetskog rata bio u njoj, Zagrebačka i Hrvatska, pa i Ulica pomoraca (Majer, 42–45). U njoj i danas radi kafana koju je 1963. godine otvorila Natalija Koka Đukanović (Vujačić 2004, 69).

Veljko Šakotić bilježi da je glumica Persa sjajna kao Živana u komadu *Didu* (Šakotić 1970, 54). Persa Katinski je ostavila izuzetan trag na crnogorskoj pozorišnoj sceni početkom XX vijeka. Naime, pominje se kao članica diletantske grupe 1905/6, te kao zapažena glumica u brojnim ulogama krajem iste decenije. Igrala je u predstavi *Djevojačka kletva* Đorđa Petrovića izvedenoj 24. januara 1909. godine u Zetskom domu. Bila je dio izvedbe komada *Slobodarka* koji je obilježio početak poluprofesionalnog pozorišta. Za ulogu Gospođe Mogaden u prestavi *Madam Mogaden* izvedenoj 1. novembra 1909. godine dobila je pohvale u *Cetinjskom vjesniku*. Pojavila se i u komadu *Oče naš*, koji je režirao Mane Petrović, tumačeći lik Pele. Pohvale je dobila i za ulogu Fatime u predstavi *Knjaz Arvanit* koju je po tekstu Nikole I režirao Ljubo Tamindžić (Milunović 2017, 190, 220–229, 349). Iako se proslavila na Cetinju, nikšićka čaršija još uvijek usmeno prenosi priču o glumici

vanrednog dara koja nije znala da čita već je tekstove pamtila na sluh, i o njenim izuzetnim rolama.

Ulica Novice Cerovića

U ulici Novice Cerovića nalazi se još jedna spomen-ploča koju je Savez boraca Nikšić postavio 1961. godine. U jednom objektu bilo je sjedište Drugog udarnog korpusa Narodno-oslobodilačke vojske Jugoslavije od 18. septembra 1944. do 20. januara 1945. godine. U neposrednoj blizini su prostorije lokalnog radio i televizijskog emitera. Na gornjem kraju ulice nalazi se zdanje u kom je nekad radila muzička škola.

Njegoševa ulica

Ako vrijedi pisati o *ulicama koje se ulijevaju u kružni tok* (Tomaš 2018, 46) onda se nesumnjivo mora istaći ta identitetski najvažnija – Njegoševa. Ona predstavlja glavnu osovinu ovog grada. Čini liniju simetrije između Ramove, kako je odomaćen naziv, i Manastirske, i Karađorđeve i Ulice Novice Cerovića. Njena vitalnost se hrani svakodnevnim ispisivanjem novih događaja i situacija. O njenom najznačajnijem dijelu koji predstavlja gradski korzo mnogo je govoreno. Ritual šetnje koji se tu dešava proizvodi zanimljive anegdote. Korzo koji predstavlja njen suštinski dio mogao bi se opisati riječima Vide Ognjenović koja je napisala nešto što u potpunosti podsjeća na ritualne navike u Gradu N.: „Šetnja je u ovom gradu dosta važan deo porodičnog i društvenog života. Ima mnogo ozbiljnih ljudi koji svakoga dana, u određeno vreme, ophodaju tom stazom pola mesta“ (Ognjenović 2009, 147). Zaista je to besomučno *drljanje donova* posebno na ovom dijelu zaživjelo kao tradicija i obavezni element svakodnevice.

Prve krčme po oslobođenju od Turaka čiji su vlasnici bili Ivan Vujica, Mićo Ivezić i Stevan Mijušković, otvorene su u današnjoj Ulici Stojana Kovačevića, a po završetku Drugog svjetskog rata prvi impulsi obnavljanja ove djelatnosti manifestovali su se u nekadašnjoj Gundulićevoj, a današnjoj Njegoševoj ulici. Vidosava Vida Žižić je od 1948. do 1950. godine tu držala nezvaničnu kafanu. Ona je kasnije radila u bifeu na željezničkoj stanici da bi 1967. godine otvorila Krčmu-Bedem u ulici koja nosi ime Gavrila Principa. U Njegoševoj je još prije radio i hotel „Amerika“, kasnije nazvan „Javorak“. Gradska kafana koja se nalazi dalje niz trg prva je u gradu imala džuboks (Vujačić 2004, 14, 58, 71).

Zaključak

O nikšićkim džadama i njihovim malim mitovima moglo bi se pisati još mnogo. Ova sugestija za cilj ima da na simboličkoj ravni prikaže sliku bogatstva njihove prošlosti, duha i aure. Poneko znamenje ovdje istaknuto služi kao spomen na različite istorijske etape. Iz svake od njih ostao je poneki trag – predratni, ratni, poratni, onaj iz doba industrijalizacije ili poneki još bliži današnjim danima. Tek nekoliko fakata vezanih za bit ovih uskih cesti otkriva mnogo o njima. Od 1878. godine, preko međuratnog stanja i burnih četrdesetih godina XX vijeka, do danas

one su bile i ostale pozornice društvene zbilje. Okružene scenografijom od kuća niske gradnje u međuzavisnom odnosu su neke od tih objekata pretvarale u kultne.

Literatura

- Bobić, Đorđe. 2019. *Arhitektura u iznudi*. Beograd: Arhipelag.
- Bogdanović, Bogdan. 1958. *Mali urbanizam*. Sarajevo: Narodna prosvjeta.
- Brajović, Saša. 2019. *Lujo Davičo*. Beograd: Clio.
- Diklić, Aleksandar. 2014. *Beograd večiti grad: sentimentalno putovanje kroz istoriju*. Beograd: Radio-televizija Srbije – TV produkcija Skordisk.
- Đurović, Žarko. 2010. „Priča o nosaču sa gradskog trga“. U *Nikšić pedesetih* prir. Maksim Vujačić, 15–18. Nikšić: autor.
- Krier, Rob. 2007. *Gradski prostor u teoriji i praksi*. Beograd: Građevinska knjiga.
- Maksimović, Milivoje. 1983. *Bjekstvo iz nikšićkog zatvora*. Nikšić: Centar za marksističko obrazovanje „Nikola Kovačević“.
- Mamford, Luis. 2010. *Kultura gradova*. Novi Sad: Mediterran publishing.
- Marković, Niko. 1987. „Razvitak revolucionarnog omladinskog pokreta i učešće omladine nikšićkog sreza u NOR-u i Revoluciji“. U *Omladina nikšićkog sreza u NOR-s i Revoluciji*, prir. Niko Martinović, 123–180. Nikšić: Centar za marksističko obrazovanje „Nikola Kovačević“.
- Milunović, Luka. 2017. *Crnogorsko glumište: Od 19. stoljeća do Prvog svjetskog rata*. Cetinje – Podgorica: Matica crnogorska & Državni arhiv Crne Gore.
- Minjević, Đorđe. 2008. *Nikšić u sjećanjima*. Nikšić: JU Stari grad Anderva.
- Mirkov, Anđelka. 2017. *Socijalna održivost grada: izazovi neoliberalne urbane politike*. Beograd: Čigoja štampa.
- Radović, Ranko. 1979. *Živi prostor*. Beograd.
- Radović, Srđan. 2013. *Grad kao tekst*. Beograd: Biblioteka XX vek – Knjižara krug.
- Stojanović, Dubravka. 2008. *Kaldrma i asfalt: Urbanizacija i evropeizacija Beograda 1890–1914*. Beograd: Udruženje za društvenu istoriju.
- Stupar, Aleksandra. 2016. *Grad: forme i procesi*. Beograd: Orion art.
- Šakotić, Veljko. 1970. *Kulturno-prosvjetna društva starog Nikšića*. Nikšić: Zajednica kulturnih ustanova.
- Šakotić, Veljko. 1996. *Nikšić u knjaževini (kraljevini) Crnoj Gori*. Nikšić: Centar za informativnu djelatnost.
- Van Han, Alban & Oskar Šlipe. 2008. *Put u Crnu Goru*. Podgorica: CID.

Vitelo, Rozana & Markus Vilokoks. 2015. „Brendiranje destinacija i urbani leksikon: London, Njujork i Barselona“. U *Destinacija kao brend*, prir. Najdžel Morgan, Anet Pričard & Robert Prajd, 355–372. Beograd: Clio.

Vujačić, Maksim. 2004. *Stare nikšićke kafane i hoteli*. Nikšić: autor.

Izvori

B. K. 1961. „Od plana do realizacije“. *Nikšićke novine*, 13. mart.

B. K. 1961. „Pobunjene vertikale grada“. *Nikšićke novine*, 20. mart.

„Bijele dijagonale“. 1961. *Nikšićke novine*, 27. novembar.

Bošković, Slobodan. 1991. *Pomračenje*. Nikšić – Beograd: Univerzitetska riječ – IPO Prosveta.

Čolović, Gojko. 1961. „Ulice i stranputice“. *Nikšićke novine*, 11. septembar.

Kavaja, Marko. 1998. „Nikšić na početku ovog vijeka“. *Nikšićke novine*, 5. maj.

Koprivica, Božo. 2018. *San ulice*. Bijelo Polje: Ratkovićeve večeri poezije.

Kovač, Mirko. 2001. *Najlepše pripovetke Mirka Kovača*. Beograd: Prosveta.

Mahfuz, Nagib. 2013. *Deca naše ulice*. Beograd: Službeni glasnik.

Majer, Dragan. *Vjetar vremena*. Nikšić: autor.

Nikolić, Vito. 2010. „Ulica Novaka Ramova“. U *Nikšić pedesetih*, prir. Maksim Vujačić. Nikšić: autor.

Nikolić, Vito. 2010. *U Nikšić pedesetih*, prir. Maksim Vujačić. Nikšić: autor.

Nikolić, Vito. 1998. „Šta se izgradilo u Nikšiću 1961“. *Nikšićke novine*, 5. maj.

Ognjenović, Vida. 2009. *Otrovno mleko maslačka*. Beograd: Arhipelag.

Perović, Žarko. 1961. „Likvidacija zloglasnog Franja Košaka“. *Nikšićke novine*, 6. novembar.

Radonjić, Milena. 2018. „Ulica koja čeka svog Kafku“. *Komuna: Časopis za lokalnu samoupravu i njegovanje kulturne baštine Crne Gore*, septembar.

Rovčanin, Mira. 2018. „Han od Anderbe“. *Komuna: Časopis za lokalnu samoupravu i njegovanje kulturne baštine Crne Gore*, septembar.

Šakotić, Veljko. 1961. „Podvig Luja Daviča“. *Nikšićke novine*, 16. oktobar.

Tomaš, Marko. 2016. *Regata papirnih brodova*. Beograd: Lom.

Tomaš, Marko. 2018. *Trideset deveti maj*. Beograd: Lom.

Примљено / Received: 19. 11. 2020.

Прихваћено / Accepted: 11. 05. 2021.